

3. Виставка «100 років Української революції. Відроджена держава» [Електронний ресурс]. URL: <https://nmiu.org/novyny/443-vystavka-do-100-richchia-ukrainskoi-revoliutsii-vidkrylasia-v-istorychnomu-muzei-na-naivyshchomu-rivni>

4. У Національному музеї історії України відкрилась виставка «Щиро Ваш. Євген Коновалець» присвячена 130-й річниці від дня народження політичного діяча [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3264504-u-kievi-vidkrili-vistavku-do-130ricca-evgena-konovalca.html>

5. У центральному корпусі НМІУ відкрилася експозиція відділу «Музей Української революції 1917-1921 років» [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nmiu.org/novyny/2003-u-tsentralnomu-korpusi-nmiu-vidkrylasia-ekspozytsiia-viddilumuzei-ukrainskoi-revoliutsii-1917-1921-rokiv>

6. Українська Центральна Рада в документальній та іконографічній збірках Національного музею історії України. Краєзнавство. 2017. № 1-2. С. 39-49.

7. Чирков О. Музей української революції – необхідна ланка історичної освіти і національного виховання [Електронний ресурс]. URL: <https://web.archive.org/web/20140910195752/http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2594>

УДК 94:72.033(477)«8/12»

Марина ЛИСАК
(м. Житомир)

Використання пірофілітового сланцю в монументальному будівництві та поховальній обрядовості Київської Русі XI-XIII ст.

Стаття присвячена використанню овруцьких пірофілітових сланців в монументальному будівництві та поховальних спорудах Києва в XI-XIII ст. Зокрема звертається увага на виробництво плит з овруцького пірофіліту і використання їх у палацово-храмовому будівництві та виготовленні поховальних саркофагів.

Ключові слова: овруцький пірофілітовий сланець, церква, плита, усипальниця, саркофаг.

Науковий керівник: *Хададова М. В.*, старший викладач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Постановка проблеми. Виникнення і розвиток пірофілітової індустрії в X – XIII ст. є унікальним явищем матеріальної культури Київської Русі. Розробка покладів пірофілітових сланців на Словечансько-Овруцькому кряжі призвела до створення цілої інфраструктури навколо родовищ та адміністративних центрів, що здійснювали контроль за цією галуззю виробництва. Зокрема питання використання пірофілітового сланцю в будівництві та поховальній обрядовості Київської Русі залишається актуальним на сьогодні як і питання використання пірофіліту за межами основного родовища.

Історіографія питання. Вивченням пам'яток пірофілітової індустрії займалися чимало провідних археологів XX-XXI ст. Вперше на них звернули увагу Г. Оссовський та В. Антонович. Пізніше почалися дослідження розповсюдження пірофілітових виробів та напівфабрикатів, зокрема і

використання їх в монументальному будівництві давньоруського Києва. Вказаному питанню були присвячені праці Г. Івакіна, А. Томашевського, С. Павленка. Питанню використання пірофілітового сланцю для виготовлення поховальних саркофагів київської еліти присвячені праці В. Івакіна.

Мета та завдання. Висвітлення питання використання виробів із овруцького пірофілітового сланцю в будівництві і оздобленні храмів і некрополів давньоруського Києва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Провідне місце в структурі Овруцької пірофілітової індустрії займали галузі, що обслуговували палацово-храмове будівництво. Овруцькі матеріали грали значну роль в монументальному будівництві, оздобленні та обробці інтер'єрів та фасаду будівель давньоруських міст. Умовно їх можна поділити на дві групи: технологічно-функціональна та декоративно-художня.

До першої групи відносилися блоки, валуни фундаментів та стін, карнизи п'яток арок, перекриття, гладкі плити підлоги, пороги, сходи та інші архітектурні деталі. Друга група включає: декоративні різьблені монументальні настінні плити композицій та парапетів хор, різьблені інкрустовані плити підлоги, різноманітні деталі передвітарних перепон, престолів та владичних місць, бази колон, капітелей [2, с. 57-58].

Серед виробничих осередків, що спеціалізувалися на виготовленні пірофілітових плит для будівництва визначають поселення Нагоряни II, Хлупляни, Левконичі I-II, Прибитки. Однак там відбувалось первинне обтісування плит, а високопрофесійне художнє різьблення і завершальна обробка здійснювалися в Києві та інших містах [3, с. 162].

Під час роботи Київської архітектурно-археологічної експедиції вдалося зробити ряд спостережень і зафіксувати особливості, способи та об'єми використання овруцьких виробів і матеріалів з пірофілітового сланцю в межах Києва. Також зафіксоване використання овруцького пірофілітового сланцю для викладання підлоги в київських храмах. Так під час вивчення монастирської території навколо Михайлівського Золотоверхого собору була відкрита пізньосередньовічна доріжка, вимощена плитами з пірофілітового сланцю. Були досліджені і внесені в базу даних відомості про 40 плит. Ці зразки характеризуються більшою товщиною, ніж рельєфні декоративні плити для оздоблення стін. Вага середньої плити за розмірами складала 30-60 кг.

Їх також розрізняють: за формою (прямокутна, квадратна, довгаста, овальна, заокруглена); характером і будовою мінеральної сировини (наявність прожилок кварциту, сліди локального іржавіння); відтінками кольору (сіро-рожеві, бузкові, бузково-червоні, фіолетові); способом обробки поверхні (загладжування, полірування); включеннями інших матеріалів в їх будову, зокрема анкерними залізними і свинцевими вставками; фігурними деталями [2, с. 61-62].

На території Успенського собору Києво-Печерської Лаври зафіксовано 244 плити підлоги з гладенького шиферу, які покривали площу 530 м. кв. Використання архітектурних деталей із пірофілітового сланцю, які покривають певну площу, не рахуючи при цьому різьблених декоративних деталей: в Михайлівському Золотоверхому соборі (внутрішня площа 460 м.кв.); Софійському соборі (2000 м.кв.); Кирилівській церкві (580 м.кв.) [2, с. 65].

Також простежено використання овруцького пірофілітового сланцю при будівництві Десятинної церкви. Зокрема в 2005 р. на фундаменті південно-західного кута церкви, де в кладці фундаменту були зафіксовані обломки плити з пірофіліту фіолетового кольору. Їх розташування на різних відтинках і різних рівнях дозволяють зробити висновки щодо використання цього матеріалу в різні періоди будівництва і функціонування церкви [2, с. 69]. Ймовірно, плити з пірофілітового сланцю мали відносно високу вартість, про що говорить повторне використання цих плит ще в давньоруський час та в пізньому середньовіччі.

Саркофаги – кам'яні скрині для поховання, в практику давньоруської поховальної обрядовості входять з прийняттям християнства. Тоді в храмах починають облаштовувати родові усипальниці, атрибутами яких були саркофаги з мощами померлих князів та членів їх родин. Вже в XI ст. для виготовлення саркофагів для поховання представників давньоруської еліти використовується пірофілітовий сланець. Зважаючи на легкість обробки, зокрема при різьбярських роботах, його стінки можна було прикрасити відповідними зображеннями.

Ранніми прикладами використання пірофіліту в поховальній обрядовості були знахідки решток кількох (ймовірно п'ятьох) саркофагів в руїнах Десятинної церкви. Вони відрізняються великими розмірами та характерним візантійським декором, ймовірно повторюють мармурові зразки [1, с. 434, 441].

В Успенському соборі Києво-Печерської Лаври в ході археологічних досліджень 1997-2000 рр. було виявлено і вивчено 15 шиферних саркофагів, які мали форму прямокутних ящиків. Кожен складався із шести плит, всі були сильно пошкоджені, втратили деякі елементи конструкції. На думку дослідників саркофаги мали давньоруське походження, але використовувались кілька раз, зокрема у XIV-XVII ст., та кілька раз переміщались [1, с. 437].

В 1972 р. під час архітектурно-археологічного дослідження Михайлівського собору Видубицького монастиря було виявлено і досліджено поховання у шиферному саркофазі. Він був виготовлений із добре оброблених плит пірофілітового сланцю, перекривався плитою, яка підтримувалася металевими прутами. На дні саркофагу простежено сім отворів діаметром 8-9 см, розташованих по колу. А на південній стінці розміщалося графіті – зображення птаха, тварини, погруддя двох людей, хрестів і літер. Тут також засвідчений факт повторного використання давньоруського саркофага у XVII ст. [1, с. 438].

Під час дослідження церкви Спаса на Берестові на початку XX ст. в плінфовій гробниці було виявлено кілька пірофілітових саркофагів, датованих XII ст. Кожен складався з шести обтесаних плит, саркофаг №3 мав нетипову трапецієподібну форму. За рядом ознак припускають що у вказаному саркофазі був похований князь Юрій Долгорукий. В інших пірофілітових саркофагах покоїлись дочка Володимира Мономаха Євфімія, київський князь Гліб Юрійович з дружиною [1, с. 438].

Поховання в пірофілітовому саркофазі було досліджено на горі Дитинка. Поховання датується XI ст. і вірогідно належало представнику церковної верхівки, можливо єпископу. Конструкція саркофагу дещо незвичайна. Його стінки звужуються до дна, кути були залиті свинцем, а на торцевій стороні нанесено зображення хреста.

Причиною появи пірофілітових саркофагів, на думку дослідників, були проблеми з доставкою мармуру із Візантії, його дорогою ціною та відносно

важкою обробкою. Пірофілітовий сланець, як вже неодноразово наголошувалось, має естетичний вигляд і легкий в обробці. Сировина знаходилася недалеко і в достатній кількості. Тому в XI ст. шиферні саркофаги практично витіснили мармурові. Але останні протягом довгого часу слугували зразками для втілення в новому матеріалі. [1, с. 440].

Висновок. Використання архітектурних деталей, виготовлених із овруцького пірофілітового сланцю було присутнє в більшості київських храмів X-XIII ст. Пірофілітовими плитами, часто прикрашеними різьбленням, декорували стіни і підлогу, із них виготовляли поховальні саркофаги для київських князів та членів їх родин.

Список використаних джерел та літератури

1. Івакін В. Саркофаги давньоруського Києва (XI-XIII ст.). Український історичний збірник. 2007. Вип.10. С.433-446.
2. Івакін Г. Ю., Томашевський А. П., Павленко С. В. Середньовічна овруцька індустрія пірофілітового сланцю і кварциту та монументальне зодчество давньоруського Києва. Археологія і давня історія України. Київ: ІА НАНУ, 2013. Вип.11. С. 6-70.
3. Павленко С.В. Овруцька середньовічна пірофілітова індустрія: результати, проблеми та перспективи дослідження. Археологія і давня історія України. Київ, 2010. № 1. С. 157–166.

УДК 930.253:791.229.2

Людмила КАСЯН
(м. Київ)

Кінодокументи 1930-1991 років як джерело вивчення репрезентації образів українських письменників

Окреслено особливості кінодокументів як окремого виду історичних джерел. Розглянуто їх жанрово-видове розмаїття та здатність зберігати й транслювати культурну пам'ять про українських письменників.

Ключові слова: кінодокумент, документальний фільм, кінохроніка, репрезентація.

Науковий керівник: *Щербак В. О.*, професор кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. З перших кінозйомок, наприкінці XIX ст. кіно сприймалося як спосіб фіксації плину часу та засіб збереження образів і дій людей. XX століття стало періодом, який зафіксувала кінокамера. Кінематограф здобув велику популярність і статус надзвичайно впливового засобу масової комунікації, поступившись, можливо, своїми позиціями під кінець століття тільки телебаченню. Вже з другої половини 1920-х років кінопродукція стала інструментом формування масових соціальних образів і водночас засобом